

Mogućnosti i prepreke afirmaciji ženskog rada kroz obiteljsko poljoprivredna gospodarstva

Bolonja, Tea

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:746593>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-22**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za sociologiju

Preddiplomski sveučilišni studij sociologije (dvopredmetni)

Tea Bolonja

**Mogućnosti i prepreke afirmaciji ženskog rada kroz
obiteljsko poljoprivredna gospodarstva**

Završni rad

Studentica: Tea Bolonja

Mentorica: mr.sc. Nensi Segarić

Zadar, 2016.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Tea Bolonja**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Mogućnosti i prepreke afirmaciji ženskog rada kroz obiteljsko poljoprivredna gospodarstvarezultat** mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 4. srpnja 2016.

Sadržaj

1. Uvod	2
2. Ciljevi i svrha	4
3. Teorijska koncepcija rada	4
4. Istraživačka pitanja	7
5. Metodologija	8
6. Rezultati istraživanja i rasprava	9
<i>a. Pokretanje OPG-a i položaj žena kao upraviteljica</i>	9
<i>b. Zadovoljstvo uvjetima rada i isplativošću posjedovanja OPG-a</i>	12
<i>c. Povezanost OPG-a s turizmom</i>	13
<i>d. Usklađenost OPG-a s održivim razvojem</i>	14
7. Zaključak	15
8. Prilozi	17
<i>8.1. Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju</i>	17
<i>8.2. Protokol istraživanja</i>	18
9. Literatura	19

Mogućnosti i prepreke afirmaciji ženskog rada kroz OPG-ove

Sažetak

U ovom radu izlažu se rezultati istraživanja čija je namjera bila doći do saznanja o položaju žena kao upraviteljica obiteljsko poljoprivrednih gospodarstava te postupnog prelaska neplaćenog rada u plaćeni. Na temelju rezultata će se utvrditi i eventualna povezanost OPG-a s turizmom te usklađenost rada gospodarstva s očuvanjem okoliša odnosno konceptom održivog razvoja. Također, pokušat će se doći do rješenja za neke od istaknutih problema s kojima se upraviteljice OPG-a susreću. Istraživanje je provedeno na namjernom uzorku od 6 osoba, a korištena je metoda polu-strukturiranog intervjua.

Ključne riječi: žene, obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo, turizam, održivi razvoj

Opportunities and obstacles for the affirmation of women's work through family farms

Abstract

The purpose of this paper is to present the results of the research whose goal was to describe the position of women on family farms and gradual transition from unpaid to paid work. Based on the results we will try to determine whether family farm is connected to tourism and the concept of sustainable development. Also, solutions to some of the presented problems will be proposed. The research is conducted on purposive sample of 6 people using the method of semi-structured interview.

Key words: women, family farms, tourism, sustainable development

1. Uvod

Tema ovog rada je zaposlenost žena u ruralnim područjima Zadarske županije, odnosno postupno pretvaranje neplaćenog, tradicionalnog rada u plaćeni. Fokus je na ženama kao upraviteljicama OPG-a i njihovom položaju unutar takvog načina zaposlenja. Također, važno je obratiti pozornost na povezanost samog OPG-a s turizmom te konceptom održivog razvoja.

Potrebno je osvrnuti se na pojmove ključne za ovaj rad te ih definirati. *Ženski rad* se već duže vrijeme istražuje i smatra se važnim, a samim ulaskom žena na tržište rada dolazi do pojave feminizacije rada, do čega dolazi krajem 20-og i početkom 21-og stoljeća (Galić, 2011). Kao jedan od ključnih faktora pri određivanju šansi za zaposlenje osobe u današnjem društvu navodi se rod, a muškarci oblikuju strukturu tržišta rada u puno većoj mjeri nego žene (Haralambos, 2002). Nadalje, Haralambos (2002) navodi kako tek oslobođenje od kućanskih poslova može dovesti do ravnopravnog natjecanja za jednake poslove s muškarcima. U Hrvatskoj, problem ženske nezaposlenosti posebno se očituje kod žena s nižim obrazovanjem¹ (Vojinić, 2006). Feminizacija globalnog tržišta zapravo je povećala postojeće nejednakosti među ženama i muškarcima iz razloga što se žene i dalje suočavaju s manjim plaćama te nesigurnom participacijom na tržištu rada, a u isto vrijeme odgovorne su i za brigu o obiteljskom životu (Galić, 2011). *Ženski rad* u kućanstvu izgubio je priznanje kao aspekt ekonomskog života pa je tako slika „dobre žene“ zamijenjena onom „ovisne“ i isključivo potrošača (Šikić Mićanović, 2000).

Iako se zaposlenosti žena posvećuje sve više pažnje, njihov život i mogućnosti rada u ruralnim područjima zanemarena je tema. Podjela rada s obzirom na spol kao i razne diskriminacijske prakse koje se odnose na zaposlenje žena posebice su vidljive u ruralnim područjima, a velik broj žena u Hrvatskoj živi upravo u tim područjima (Barada, Čop, Kučer, 2011). Na regionalnoj razini OECD definira tri skupine *ruralnih područja*², pretežito ruralne s više od 50% stanovništva sadržanog u lokalnim ruralnim područjima, značajno ruralne s 15-50% stanovništva u lokalnim ruralnim područjima i pretežito urbane regije s manje od 15% stanovništva u lokalnim ruralnim područjima. Što se Zadarske županije tiče, 210 od ukupno 229 naselja je ruralno područje, što čini 92% od ukupnog broja naselja. Ono što predstavlja

¹Više ili visoko obrazovane žene imaju pristup većem broju zanimljivijih i bolje plaćenih poslova, a i visoko obrazovane žene češće biraju rad umjesto osnivanja obitelji i isključivo brige za kućanstvo (Vojinić, 2006).

²Prema Organizaciji za ekonomsku suradnju i razvoj, definicija ruralnog područja temelji se na gustoći naseljenosti stanovništva, pa su tako područja s manje od 150 stanovnika po km² tretirana kao ruralna. (https://www.oecd.org/gov/regional-policy/OECD_regional_typology_Nov2012.pdf)

velik problem su i duboko usađene patrijarhalne vrijednosti koje uvelike utječu na podjelu rada te mogućnost žena za zaposlenje i napredak. *Rodna podjela rada* odnosila se na to da je muškarac bio taj koji će zarađivati i na taj način uzdržavati obitelj, dok se ženi pripisuje uloga kućanice, dobre supruge i majke (Lewis, 1992). Iako se ona zapravo bavila i svim težim fizičkim poslovima poput poljoprivrede i stočarstva za to, kako se podrazumijevalo s takvim razmišljanjima se često možemo susresti i danas, nije trebala biti plaćena. Takvo stanje neminovno dovodi do toga da položaj u društvu muškarcima donosi veći poslovni uspjeh, dominaciju na javnoj i političkoj sferi te bolju zaradu, a s druge strane položaj u društvu ženama sve navedeno otežava (Barada, Čop, Kučer, 2011). S razvojem tehnologije i društvenih mreža sve više na važnosti dobivaju upravo ruralna područja kao mjesta za odmor u pravom smislu te riječi, a to je od velike važnosti i za žene koje žive na tim područjima.

U novije vrijeme *ruralni turizam* se javlja kao novi izvor prihoda, ali i kao odlična prilika za razvoj i promociju ruralnih područja. Neke od osnovnih djelatnosti u ruralnom turizmu mogu uključivati razne ugostiteljske i turističke djelatnosti upravo pomoću međudjelovanja proizvodnje vlastitih tradicionalnih proizvoda, razgledavanja prirodnih ljepota i kulturne baštine te pripreme tradicionalne hrane i pića. Čavrak (2003) navodi kako upravo fokus na djelatnosti zasnovane na zatečenim resursima kao što su čist okoliš, krajolici, izrada tradicionalnih proizvoda, otvara vrata za prekvalifikaciju i nove tehnologije. Ipak, planiranje bilo kakve vrste gospodarstva trebalo bi uskladiti s načelima *održivog razvoja*. Smolčić Jurdana (2005) navodi kako su četiri glavna načela održivog razvoja ekološka održivost, socio-kulturna održivost, ekološka održivost i tehnološka održivost. Ipak, često se koncept održivog razvoja svodi na samo jedno od ovih načela, a to je načelo ekološke održivosti koje ima veliku važnost, posebice u današnje vrijeme kada onečišćenje okoliša postaje globalna prijetnja cijelom čovječanstvu. Bitno je naglasiti kako ostvarivanje održivog razvoja nije dovoljno gledati isključivo iz aspekta ekološkog načela, već se pažnja treba pridati svim načelima u jednakoj mjeri (Smolčić Jurdana, 2005).

Sve veću važnost dobivaju *obiteljska poljoprivredna gospodarstva*³ na kojima se obavljaju razne poljoprivredne djelatnosti u vlasništvu i pod kontrolom obitelji. Horvat (2014) navodi kako su obiteljska poljoprivredna gospodarstva od velike važnosti zato što čuvaju bioraznolikosti i održivost prirodnih resursa, pozitivno utječu na prehrambenu sigurnosti te

³OPG podrazumijeva gospodarstvo na kojem se članovi kućanstva bave poljoprivrednom djelatnošću koristeći vlastite i unajmljene resurse.

(<http://www.mps.hr/UserDocsImages/IYFF/Budu%C4%87nost%20hrvatskih%20obiteljskih%20PG-a.pdf>)

čuvaju ruralni prostor, otvaraju nova radna mjesta te pružaju poticaj lokalnoj ekonomiji. Dilić (1989) radni doprinos žena na obiteljskim gospodarstvima smatra teže mjerljivim elementom, a iako žene koje rade na obiteljskom gospodarstvu imaju važnu ulogu, obiteljsku poljoprivredu ipak stavlja pod nadzor muškarca, a prema HND-u, udio žena vlasnica OPG-a u Hrvatskoj iznosi samo 31%. Ženama u ruralnim područjima otežan je pronalazak posla, a i ukoliko pokrenu vlastiti obrt on se uglavnom tiče prodaje pa iako otvaranje vlastitog posla na žene može dobro djelovati, takvih je obrta premalo da bi se žene priznale kao ravnopravne i sposobne upraviteljice obiteljsko poljoprivrednih gospodarstava.

Upravo zbog sve veće važnosti obiteljskih gospodarstava te specifičnog položaja žena na njima⁴, poseban interes ovog istraživanja vezan je uz žene koje su odvojile pomažući rad od onoga koji pridonosi stvaranju dohotka te tradicionalne poslove uspješno pretvorile u plaćeni rad.

2. Ciljevi i svrha

Cilj ovog istraživanja je opisati iskustva žena koje su se odlučile baviti tradicionalno poljoprivrednim poslovima ili pokretanjem vlastitog obrta/gospodarstva te u isto vrijeme te resurse iskoristiti u svrhu turizma i promocije svojih proizvoda. Također, cilj je i utvrditi mogućnost usklađivanja načina rada sugovornica s konceptom održivog razvoja.

Svrha istraživanja je da bude poticaj za daljnja istraživanja ove ili sličnih tema.

3. Teorijska koncepcija rada

Žene su u ruralnim područjima diskriminirane i nevidljive u javnim politikama, a također postoji jako malo konkretnih podataka koji bi poslužili kao ilustracija društvenog i ekonomskog položaja žena na selu, a njihov status i uloga predugo nisu bili predmetom društvenih istraživanja. Žena iz ruralnih područja i problematika vezana uz njih je univerzalna i u državama diljem svijeta tretirana kao manje važna te je sukladno tome konstantno bila zanemarivana od strane odgovornih, nadležnih institucija. Navodi se kako se od devedesetih godina zadržao trend prema kojem sredstva iz fondova Europske unije idu gotovo isključivo

⁴„...rad žena na OPG-u spominje se kao dio “ugovora” o udaji. (Peršurić, Žutinić, 2011)

muškarcima pa je iz tog razloga ženama iz ruralnih područja prijeko potreban poticaj koji bi omogućio profesionalni i osobni razvoj, ali i jača podrška u ostvarenju financijske neovisnosti. (Cesar, Broz, 2014).

Dvije trećine žena obavlja fizičke poslove u poljoprivredi, a gledano s ekonomskog aspekta, taj rad zamjenjuje rad najamnih radnika pa tako žena ekonomski jača samo gospodarstvo. Isto tako, žene češće biraju dodatnu aktivnost unutar OPG-a umjesto stalnog zaposlenja izvan gospodarstva, jer njena aktivnost na gospodarstvu štedi vrijeme i na taj je način u svakom trenutku u blizini djece i kućanstva. Tako su žene zadužene i za rad u kućanstvu i u poljoprivredi, a „karijera“ na OPG-u je na neki način kompromis između ideala savršene domaćice i nekih modernih ambicija žene, a novija istraživanja ove tematike zahtijevaju aktualiziranje potrebe za znanstvenim istraživanjima o položaju žene sa sela te njenoj ulozi u razvojnim programima sela (Ilak Peršurić, Žutinić, 2011).

Prema HND-u, klasičan primjer OPG-a u Hrvatskoj je domaćinstvo u kojem stariji bračni par sa završenom osnovnom školom, a njihovo se gospodarstvo bavi miješanom, pretežno biljnom proizvodnjom. Muškarac je upravitelj OPG-a u najvećem broju slučajeva, pa su upravo zato gospodarstva pod upravom žena zanimljivija i specifičnija.

Nalazi istraživanja pokazuju kako gotovo polovica žena starijih od 15 godina u Hrvatskoj ima niže ili osnovno obrazovanje, dok je kod muškaraca osnovno ili niže obrazovana jedna trećina iste populacije, a sve to dovodi i do razlika u zaposlenju i zaradi pa je tako prosječna bruto plaća muškaraca za 2009. godinu bila gotovo tisuću kuna viša nego plaća žena (Barada, Čop, Kučer, 2011). Također, usporedimo li razliku u nezaposlenosti s obzirom na spol u Hrvatskoj u odnosu na druge zemlje u tranziciji, a bazirajući se na podacima iz 2003. godine, vidljivo je kako je Hrvatska s rezultatom od -2.5% na drugom mjestu iza Češke po najvišem indeksu razlike u nezaposlenosti (Vojinić, 2006).

Istraživanje provedeno u Splitsko-dalmatinskoj županiji koje se ticalo zaposlenosti i samog načina života žena u ruralnim područjima pokazalo je kako su privatni i javni život žene diferencirani na način da je privatni određen kućnim radom i rodnim ulogama dok je javni život otvoren ulasku žena u prostor tržišta rada kako zbog sve veće povezanosti s urbanim središtima tako i zbog posjedovanja automobila te računala. Ipak, u istraživanju se zaključuje kako su i dalje i privatna i javna sfera žene u mnogočemu pod utjecajem patrijarhata (Barada, Čop, Kučer, 2011).

U svom istraživanju Ilak Peršurić i Žutinić (2011) bave se ekonomskim položajem žena na obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu na primjeru Istarske županije, a kreću s hipotezom da profesionalni status žene, obitelj i ekonomska obilježja samog OPG-a utječu na stavove o zapošljavanju žene van OPG-a te percepciju o radu na gospodarstvu. Autorice su pretpostavile kako „u obiteljskoj radnoj skupini žene doprinose radom i stvaraju dohodak, no ne postoji jasna granica odjeljivanja proizvodnog od pomažućeg rada koji u manjoj mjeri pridonosi stvaranju dohotka“ (Peršurić i Žutinić, 2011:124). Da bi opisale socioekonomska i sociodemografska obilježja žena, Peršurić i Žutinić (2011) koristile su odgovore o razini obrazovanja, dobi zaposlenosti, bračnom statusu i radnom doprinosu na OPG. Rezultati su pokazali kako su dvije trećine ispitanica završile osnovnu školu te jedna trećina srednju, višu ili visoku školu, a na pitanje o ulozi na obiteljskom gospodarstvu 52,7% navodi kako su zaposlene bez plaće i zdravstvenog i mirovinskog osiguranja, 5,1% da su domaćice, a tek 0,3% to jest jedna žena je odgovorila da je upraviteljica. Zaključak istraživanja je kako je ekonomski položaj žena u najvećoj mjeri posljedica njihovih socioekonomskih i sociodemografskih obilježja, obiteljskih očekivanja o samom njihovom doprinosu na gospodarstvu, te podjele zadataka s obzirom na rod.

Horvat (2014) kada govori o budućnosti hrvatskih OPG-ova, navodi kako je prosječna dob vlasnika 59,8 godina, a udio mladih do 35 godina iznosi samo 4,5%. Ono što je potrebno za razvoj hrvatskih obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava je više mladih, educiranih proizvođača koji žele svoju budućnost razviti unutar poljoprivrede, a kako je udio žena vlasnica samo 31%, nužno je omogućiti im pristup resursima potrebnima za osnivanje vlastitog gospodarstva i upravljanje njime.

Cesar i Broz (2014) predstavljaju istraživanje „101 pitanje za seosku ženu“ provedeno od 2009. do 2011. godine u osamnaest hrvatskih županija, a u kojem je anketirano 1656 žena. Rezultati istraživanja pokazali su da su žene u ruralnim područjima Hrvatske u jako teškom položaju, poglavito zbog dominacije patrijarhalnog obrasca ponašanja. Žene su uglavnom završile srednju školu te većina ne govori niti jedan strani jezik, a čak 59,4% ispitanica reklo je kako unatoč želji za usavršavanjem za to nemaju mogućnosti. Problem leži i u tome što najveći dio nezaposlenih žena ne raspolaže znanjima i vještinama potrebnima na tržištu rada, a loša poduzetnička okolina otežava samozapošljavanje ili otvaranje vlastitih poduzeća. Ženama u ruralnim područjima nisu omogućene prijeko potrebne institucije poput vrtića, centara za starije i nemoćne osobe, a obiteljski koncept bavljenja poljoprivredom gotovo uvijek podrazumijeva neplaćeni rad žena. Oko 76% ispitanica smatra kako je hrvatsko društvo

izrazito patrijarhalno, a to posebice dolazi do izražaja u podjeli poslova te nedovoljnom vrednovanju ženskog rada, pa tako 30,31% ispitanica nije zadovoljno svojim položajem u obitelji. Ekonomski položaj žena izrazito je zabrinjavajuć pa su tako u čak 62% slučajeva vlasnici obiteljskog gospodarstva suprug ili njegovi roditelji, a rezultati su slični i kada je u pitanju zemlja koja se obrađuje. Ono što bi osnažilo položaj žena u ruralnim područjima su cjeloživotno obrazovanje, poticanje ženskog poduzetništva te stjecanje mogućnosti vlasništva gospodarstva. Navedene mjere u konačnici bi rezultirale financijskom neovisnošću o partneru, pristupom razvojnim programima te naposljetku značajnom ulogom žene u očuvanju i promociji tradicije i identiteta ruralnih područja.

Prema Programu ruralnog razvoja Zadarske županije, izražene razlike u razvoju sela i grada, odnosno zaostajanje ruralnih područja dovelo je do nižih stopa zaposlenosti i manjeg ekonomskog rasta u tim područjima. Upravo iz tog razloga radi se na učinkovitijem upravljanju razvoja poljoprivrede, ribarstva te općenito ruralnih područja Zadarske županije.

Kao osnovna obilježja aktualnog stanja hrvatskog sela ističu se „mala proizvodnja, usitnjenost zemljišnog posjeda, mala produktivnost, deficit poduzetničkog mentaliteta i znanja, tehnološko zaostajanje, demografsko slabljenje koje se očituje u stalnom bijegu mladih i školovanih ljudi u urbane sredine, jačanje osjećaja besperspektivnosti“ (Čavrak, 2003: 62). Takvo stanje čini loše polazište za transformacije i upravo su strategije ruralnoga razvoja tu od velikog značaja. Zakonom o poljoprivredi definirani su ciljevi poljoprivredne politike, a neki od njih su promicanje učinkovitosti proizvodnje u poljoprivredi u svrhu jačanja konkurentnosti na domaćem i inozemnom tržištu, omogućavanje primjerenog životnog standarda, čuvanje prirodnih resursa promicanjem održive, ekološke poljoprivrede te očuvanje i napredak ruralnih vrijednosti i seoskih područja. Ruralni i održivi razvoj usko su povezani. Kroz povijest je vidljivo kako su stanovnici ruralnih područja radili na tom da ta područja budu održiva kako bi mogli preživjeti, pa se može zaključiti kako je održivost zapravo esencijalni dio ruralnog prostora i ruralnog razvoja (Čavrak, 2003).

4. Istraživačka pitanja

1. Opisati motive sugovornika za pokretanje OPG-a i bavljenje turizmom
2. Opisati reakcije okoline na pokretanje OPG-a
3. Opisati prednosti i nedostatke bavljenja takvom vrstom posla
4. Opisati povezanost OPG-a s turizmom
5. Opisati usklađenost OPG-a s konceptom održivog razvoja

5. Metodologija

Potrebno je pažljivo odabrati metode prikupljanja podataka kako bi se taj postupak proveo na adekvatan način pa tako Milas (2005) objašnjava kako metodologija omogućava razumijevanje procesa istraživanja, ali istodobno i podlogu za kritičnost. Cilj ovog istraživanja bio je opisati iskustvo žena kao upraviteljica OPG-a, njihov stav o usklađivanju koncepta održivog razvoja s poslom te naposljetku utvrditi postoji li povezanost samog OPG-a s turizmom. Korištena je kvalitativna metoda polu-strukturiranog intervjua, a na samom početku istraživanja izrađena su dva protokola, jedan prilagođen ekspertu, a drugi upraviteljicama OPG-a. Međutim pitanja su u oba protokola bila postavljena s namjerom dobivanja iste vrste informacija. Protokol se sastojao od pitanja kojima se nastojalo doći do saznanja o motivima za pokretanje OPG-a, položaju žena kao upraviteljica, ali i usporediti iskustva sugovornica sa stvarnim mogućnostima unutar programa za ruralni razvoj. Provedeno je 6 polu-strukturiranih intervjua unutar kojega su svim sugovornicima postavljena ista pitanja, ali na njih prema definiciji polu-strukturiranog intervjua mogu slobodno odgovoriti (Petrić, 2015). Sugovornici/e su imali mogućnost otvaranja novih tema, jer su postavljena pitanja bila otvorenog tipa. S obzirom na to da je namjera bila dobiti uvid u iskustva određene populacije polu-strukturirani intervjui idealna je metoda (Petrić, 2015).

Istraživanje je provedeno u Zadru, u vremenskom razdoblju između svibnja 2016. godine i lipnja 2016. godine. Uzorak je pomno odabran i namjeran, a u istraživanju je sudjelovalo 6 osoba, 5 žena i 1 muškarac. Vodila se pažnja o tome da su sugovornice upraviteljice OPG-a kao i to da jedan sugovornik bude ekspert koji će sa stručnog stajališta predstaviti neke od načina unaprijeđenja ruralnog razvoja kao i predložiti moguća rješenja problemima koje su sugovornice istaknule.

Intervju se sastojao od 18, odnosno 15 pitanja. Svi intervjui su snimani, a trajali su u prosjeku od 30 minuta do sat vremena. Lokacije intervjua odabrane su od strane sugovornika, a intervjuu je prethodilo objašnjavanje svrhe istraživanja. Intervjui su transkribirani tehnikom *verbatim*, odnosno doslovnim navođenjem riječi. Sugovornicima su dodijeljeni šifrirani nazivi zbog osiguravanja anonimnosti, a šifrirani nazivi će se koristiti u prikazivanju podataka i raspravi. Zvukovni zapisi i transkripti dostupni su isključivo istraživačici koja je provela istraživanje.

Pomoću kodiranja podaci se jednostavnije iščitavaju i možemo se usredotočiti na specifične informacije koje su dobivene. Kodiranje je rađeno nakon transkribiranja dobivenih podataka.

Teme dobivene analizom su: pokretanje OPG-a i položaj žena kao upraviteljica, zadovoljstvo uvjetima rada i isplativošću posjedovanja OPG-a, povezanost OPG-a s turizmom i usklađenost s održivim razvojem. U nastavku rada bit će prikazani rezultati istraživanja na temelju navedenih tema.

6. Rezultati istraživanja i rasprava

a. Pokretanje OPG-a i položaj žena kao upraviteljica

Cilj ovog istraživanja bio je između ostaloga ispitati položaj žena kao upraviteljica OPG-a, ali i saznati koje su poteškoće imale prilikom pokretanja posla te što ih je motiviralo na pokretanje OPG-a.

Sugovornice su nakon postavljenog pitanja koji su im bili motivi za pokretanje OPG-a te kakve su bile reakcije okoline dale slične odgovore ali ono što je svima bilo zajedničko je reakcija na ženu kao upraviteljicu.

Žena može biti sudionica toga ali vrlo mali broj žena je nositeljica. Kada smo polagali na zaštitnim sredstvima, na 70 ljudi možda je bilo pet žena. Vrlo često prihvatiti da druga polovica ima neko znanje ili iskustvo njima nije lako, rijetki to uspiju i mogu zapravo pohvaliti svoju ženu. Prejak je kod nas patrijarhat i ne znam koliko će vremena biti potrebno da se ljudima neke kockice poslože u glavi. (S_4; 31-36)

Zato što moj otac nije ima sina pa sam ja najstarije dite, eto. Ja sam gazda, moj muž se uda i on ubiti radi svoj posa, ja sam otvorila OPG, ja imam obrt otvoren prije nego OPG, a onda sam samo OPG, napravila, zapravo odvojila ga, najprije otvorila pa sam zeznila, stavila sve u jedno a sad sam ga odvojila Tu kod nas vam manje više sve žene rade ali je problem što nemaju ništa na papiru.(S_1; 7-11)

Nama ženama je još malo teže započeti to i zbog mišljenja ovih što žive tu da mi to ne možemo dovoljno dobro ali sve se da kad se hoće i drago mi je da san ostala u svome mistu i uspila u onome što volim. (S_5; 97-100)

Sugovornik_6, kao ekspert, objašnjava kako problem leži i u tome što se žene nakon udaje uglavnom sele kod supruga, a kako za pokretanje gospodarstva određena površina

zemlje mora biti pripisana na nositelja OPG-a, vrlo rijetko suprug pristaje na pripisivanje svog zemljišta na ženu, a takav stav su potvrdile i neke od sugovornica.

Gledajte, prilikom pokretanja obiteljsko-poljoprivrednog gospodarstva problem predstavlja i papirologija i smatram kako je to možda i najbitniji čimbenik zašto su gospodarstva uglavnom na muškarcima. Zemljište na kojem je poljoprivredna kultura zasađena mora biti vlasništvo nositelja OPG-a, a realno male su šanse da će muškarac pripisati svoju zemlju ženi. Naravno, ulogu tu igra patrijarhalno društvo, ali također smatram kako bi se sam postupak pokretanja OPG-a mogao dodatno pojednostaviti. (S_6; 9-14)

Teško je bilo zato što trebalo je najprije riješiti papirologiju, znači zemljišno-knjižno riješiti da možeš nešto otvoriti pošto je to sve meni bilo na didu, ne ni na ocu nego na didu, onda sam morala najprije sve tužiti i najprije potrošiti novac, dati odvjetniku da mi to sve riješi pa onda tek, jer da ja budem vlasnik svega da mogu nešto otvoriti, to je najveći problem bio svega, ta zemlja.(S_1; 16-20)

Ono što su sve sugovornice naglasile je utjecaj patrijarhalne sredine koji im je otežavao pokretanje gospodarstva i mentalitet ljudi prema kojima žena treba pomagati i biti uključena u rad OPG-a, ali ne na papiru, jer to je predviđeno za supruga ili drugog muškog člana obitelji.

Bilo je svakakvih reakcija, mogu li ja to uopće, kako mi to može dozvoliti muž da mu žena bude glava kuće. Jer u svakom poslu netko ga mora voditi a kod nas je žena jako rijetko ta. Taj njihov ego je jako velik, a mala sredina zahtijeva jako puno strpljenja, jer će vas u suprotnom pregaziti.(S-4; 3-6)

Ajme, bili su komentari tipa, ništa od toga, jesi ti normalna da se s tim počneš baviti, sto će ti ljudi reći, nisi ti ni jaka ni pametna dovoljno da se time baviš, to je posao za muškarca, a ne ženu. Ja sam znala uz cestu staviti znak kao da prodajem domaće pekmeze i mom djedu je bilo tako neugodno zbog tog i doslovno me nagovarao da maknem to. A ja kao žena moram biti i električar i agronom i majka i domaćica, nije to lako, previše je očekivanja. (S_3; 65-69)

Ono što je predstavljalo najveći problem su predrasude okoline kako žena nije sposobna samostalno pokrenuti posao, a sugovornice su također istaknule kako imaju osjećaj da ego muškarcu ne dozvoljava priznati kako je njegova supruga dovoljno sposobna

samostalno pridonijeti kućanstvu, ne samo kao domaćica već i službeno, na papiru kao vlasnica gospodarstva. Iako je većina reakcija na ženu kao pokretačicu okoline bila negativna, izdvojila se jedna sugovornica čiji je suprug bio osuđivan jer joj pomaže, a na nju kao pokretačicu nije gledano negativno.

Pozitivno iskustvo, stvarno nisam imala nikakvih negativnih komentara u smislu da sigurno neću uspjeti jer sam žena ili tako nešto, znali su jedino komentirati otkud mi ideja da sapune radim, kao neće to baš biti unosno. Ali znaju mi muža čudno gledati kad na sajmovima prodaje sapune, nije baš muževan posao pa znaju komentirati kako je on žena zapravo, a ja suprug (smijeh). (S_2; 15-18)

Razni tečajevi su sugovornicama olakšali rad, ali i pomogli pri promociji proizvoda i naglasile su kako je i to bio još jedan od načina da dokažu okolini, ali i same sebi da su dorasle zadatku.

Kroz godine sam završila neke tečaje, za zaštitna sredstva, uzgoj cvijeća i tako neke stvari koje su mi bas pomogle da napredujem. (S_5; 26-27)

Ja sam po struci prodavač, izbrusila sam svoju struku tako. A završila sam i tečajeve i zapravo moja obitelj ima mnogo iskustva u vezi poljoprivrede tako da mi je to jako pomoglo. (S_4; 22-24)

Baš sam nedavno bila na edukaciji u inozemstvu, radilo se o aromaterapiji i izradi prirodne kozmetike i to je stvarno bilo odlično iskustvo, puno sam naučila, upoznala ljude koji se bave sličnim poslom kao ja i stvarno mi je jako drago zbog toga i jako su korisne te edukacije u mom poslu. (S_2; 26-29)

Ipak, sugovornice smatraju kako su vrlo često zadaci koje moraju obavljati jako zahtjevni, a nadležne instituciju nisu tu da pomognu. Dapače vrlo često više odmognu pa se osjećaju prepuštene same sebi što smatraju nepravednim, a također su sumnjičave i prema raznim poticajima od strane države i Europske Unije.

Mislím zapravo da svi ti poticaji od EU funkcioniraju na principu lisice i rode, kao daju ti novce ali se na sve načine trude da do njih ne dođeš. (S_3; 40-41)

Ali osjećaš se ponekad nezaštićen, i od strane županije i ministarstva ali ima tu situacija u kojima se oni ni ne znaju snaći, jednostavno ne znaju što napraviti. (S_5; 124-125)

Sugovornik_6 naglašava kako u organizaciji agencija koje se bave ruralnim razvojem postoji mnogo različitih tečajeva i edukacija čiji je cilj pospješiti rad OPG-a, ali ponekad odaziv zna biti jako malen pa i u tome vidi problem.

Konkretno, naša agencija redovito organizira razne edukacije vezane uz samu poljoprivredu ali i predstavljanje OPG-a, kako bi bio što uspješniji i iako smo zadovoljni odazivom, on i dalje nije prevelik uzmemo li u obzir da u Zadarskoj županiji postoji više od 7 tisuća OPG-ova. Često čujemo komentare kako su poljoprivrednici prepušteni sami sebi dok je zapravo istina da jednostavno nisu dovoljno upućeni u programe koji postoje. (S_6; 19-23)

Ipak, neki su projekti urodili plodom i služe kao promocija autohtonih proizvoda, ali i poticaj proizvođačima da se nastave truditi jer njihov rad ima i vidljive rezultate.

Jedan od definitivno najuspješnijih projekata je Seljačka tržnica kao mjesto na kojem se mogu kupiti kvalitetni organski proizvodi iz lokalne, kontrolirane proizvodnje. Tržnica je pokrenuta kao suradnje Zadarske županije i Programa UN-a za razvoj, a jedini uvjet za sudjelovanje je da se prodaju vlastiti proizvodi registriranih gospodarstava. Tržnica je od velikog značaja za kupce ali i proizvođače koji na ovaj način mogu predstaviti svoje proizvode. (S_6; 75-79)

b. Zadovoljstvo uvjetima rada i isplativošću posjedovanja OPG-a

Važan aspekt istraživanja bio je utvrditi koliko sugovornice smatraju isplativim posjedovanje OPG-a te jesu li zadovoljne uvjetima rada. Sugovornice uglavnom smatraju isplativim rad na OPG-u ali ponajviše iz razloga što vole to čime se bave pa samo zadovoljstvo na neki način kompenzira eventualnu financijsku neisplativost. Također, pozitivno gledaju na daljnji razvoj svojih gospodarstava zato što im se čini kako ljudi uviđaju kolika je razlika između ekološki uzgojenih proizvoda i onih iz velikih trgovačkih lanaca pa će ipak presuditi kvaliteta nad ponekad nižom cijenom.

Pa ne bih se bavila ovim poslom da mi nije isplativ, naravno treba određeno vrijeme da se pokrene sve to skupa, i još mi ne primamo nikakve poticaje od države, to i je jedan od razloga zašto nismo imali problema s papirologijom, sve smo počeli sami i tako je i ostalo. (S_2; 55-57)

Ne treba očekivati odmah velike novce, i treba biti jako uporan i iskren jer ljudi danas nisu nepismeni i nepovezani, znaju što kupuju i znaju kakva je ostala ponuda, sve je

dostupno. Ima mnogo trgovačkih lanaca ali razlika je u kvaliteti i ljudi to znaju i cijene. (S_4; 82-4)

Također, sugovornice su upitane da navedu ono što smatraju najvećim prednostima i nedostacima rada u OPG-u. Sugovornice su kao najveću prednost navele to što su same svoj šef i uglavnom si same organiziraju radni dan. S druge strane, nedostatka je često više nego prednosti. Osim prethodno navedene papirologije i reakcije okoline, kao problem navedeno je i čekanje da se ulaganja i trud isplate, odnosno treba proći dosta vremena dok ovakav način posla donese značajnije prihode.

Sam si svoj gazda, svejedno ti je, to je definitivno prednost, nikome ne moraš polagati račune, sve sam moraš voditi za sve sam odgovaraš, ako si nešto krivo napravila sam si kriv i sam si u biti u svemu tome i uspija. (S_1; 71-73)

Nedostaci.. osim okoline i papirologije koju sam već spomenula možda je nedostatak i čekanje da se trud isplati, treba tu proći vremena prije nego baš dođe do zarade nažalost. (S_5; 39-41)

c. Povezanost OPG-a s turizmom

Povezanost s turizmom čimbenik je koji može uvelike pomoći razvoju samog OPG-a kao i promociji lokalno uzgojenih proizvoda. OPG može biti povezan s turizmom na razne načine, već duže vrijeme postoji praksa da vlasnici gospodarstva posjeduju i apartmane pa na taj način turiste upoznaju sa svojim proizvoda koji ih, ukoliko su zadovoljni, mogu preporučiti nekom drugom. Osim apartmana, često se nailazi i na male obiteljske konobe u kojima se poslužuju jela pripravljena od domaćih proizvoda, a i nerijetko se turistima na poklon daju neki od domaćih proizvoda, primjerice maslinovo ulje.

Pa definitivno imamo veze s turizmom, ja imam i apartmane i svi moji gosti mogu uzeti od povrća što im treba ubrati, pomognu mi pobrati kad je lito kad mi gužva i tako. U bit povezano je s turizmom jako. A i obavezno ma damo nešto kad odlaze, nešto da nas zapamte i vrata nam se opet dogodine. (S_1; 60-62)

Pa direktno možda i nismo povezani ali indirektno da, plasiramo naše proizvode u restorane, trenutno u 4-5 restorana, to najviše zimi. Događalo se da gosti u restoranima saznaju od koga se dobavlja povrće pa nas potraže jer im se sviđjela kvaliteta, pa tako imamo duplu korist zapravo. (S_5; 41-43)

Sugovornica_4 ističe važnost poznavanja stranih jezika koje olakšava komunikaciju s turistima pa na taj način i osigurava njihov povratak sljedeće godine.

Ja imam mnogo turista koji se svaku godinu vraćaju, to mnogo znači. Treba se potruditi, treba znati jezika, barem osnovno. Turisti to jako cijene, naravno potrudite se i oni sporazumjeti ali mislim da vide trud i mislim da im to mnogo znači, a znači i meni jer me nerijetko preporuča prijateljima recimo. Nije ovo 19. stoljeće i kako napreduje ostatak svijeta trebamo napredovati i mi. (S_4; 71-74)

S druge strane, organizacijom raznih turističkih manifestacija sugovornice promoviraju svoje proizvode, ali i svoj rodni kraj što smatraju jednako važnim, jer će im veća upoznatost turista s ljepotama Zadarske županije donijeti i veći interes za njihov OPG.

Iako mi nemamo, kao većina OPG-ova, nikakve apartmane ili smještaj, turisti su ti koji nas posjećuju najviše, u sezoni kada je dućan otvoren, radimo puno na promociji našeg branda i samog otoka. Želja nam je da što više ljudi prepozna njegove kvalitete i ljepotu pa kad se već bavimo ovakvim poslom ne vidim zašto ne bismo osim vlastitih proizvoda promovirali i naš otok. (S_2; 80-84)

Moguće su posjete imanju i degustacija. A za festival koji sam organizirala sam dobila nagradu Zadarskog lista i županije za najbolju manifestaciju. Također, pokrećemo i animiramo ugostitelje isto tako da uvedu jela od smokava, to je velik korak i napredak pa ljudi imaju mogućnost plasmana i na taj način. (S_3; 100-103)

Ipak, Sugovornica_3 ističe kako se nadležne institucije ne angažiraju dovoljno te ne prepoznaju koliku korist županiji donose upravitelji OPG-a putem promocije svojih proizvoda, ali i same županije.

Ali nisam zadovoljna, bilo bi bolje da grad to preuzme a ne ja. Ali uvijek se moramo dokazivati sami sa svojim proizvodima, kad bi prestali proizvoditi ljudima bi bilo žao ali koliko njih je zapravo kupilo neki moj proizvod i koliko bi ih bilo spremno priskočiti u pomoć, nisam baš sigurna da bi broj bio velik. (S_3; 105-107)

d. Usklađenost OPG-a s održivim razvojem

Kako se konceptu održivog razvoja u novije vrijeme pridaje sve više pozornosti, sugovornicima je bilo postavljeno nekoliko pitanja čija je namjera bila doći do saznanja o usklađenosti rada njihovog OPG-a sa očuvanjem okoliša ali isto tako je ekspert upitan o mjerama koje nadležne institucije provode po pitanju održivog razvoja.

Naša proizvodnja je u potpunosti ekološka i od velike mi je važnosti očuvanje okoliša, uostalom čist okoliš je preduvjet za dobre proizvode tako da to po meni ide jedno s drugim. (S_2; 98-100)

Pa mi smo ekološki proizvođači i osviješteni smo i mislim da su velike površine monokulture velika opasnost. Trebalo bi se vratiti nekom tradicionalnijem odnosu prema prirodi, treba saditi biljke koje pomažu zajednici bilo koprivu, mentu.. (S_3; 113-115)

Naravno, to mi je jako važno. Mi se bavimo ekološkom proizvodnjom, mislim da je to ono najviše što mogu dati očuvanju prirode. (S_4; 26-27)

I agencije za ruralni razvoj trude se promicati i upozoravati na važnost ruralnog razvoja kao koncepta koji, osim što pospješuje kvalitetu proizvodnje, omogućava bolje uvjete generacijama koje dolaze.

Ekološka proizvodnja postaje sve popularnija u zadnje vrijeme, a to se najbolje vidi po broju registriranih ekoloških proizvođača koji je u proteklih godinu dvije narastao i do nekoliko puta i mi smo jako zadovoljni takvim razvojem situacije. Ipak, na manjim gospodarstvima i dalje se koristi mnogo pesticida i umjetnih gnojiva te se koristi plastična ambalaža što u konačnici šteti i ljudima koji te proizvode konzumiraju i okolišu. (S_6; 103-106)

Vidljivo je kako se zaista mnogo radi na radu usklađenom s očuvanjem okoliša no pitanje je li to dovoljno? Poljoprivredna proizvodnja trebala bi biti u skladu s održivim razvojem, jer uvelike utječe i na zdravlje ljudi koji te namirnice konzumiraju ali čuvajući okoliš daje se dobar primjer onima koji ostaju iza nas.

7. Zaključak

U ovom radu prikazano je istraživanje čija je namjera bila doći do saznanja o položaju žena kao upraviteljica OPG-a, njihovoj eventualnoj povezanosti s turizmom te usklađenosti njihovog gospodarstva s očuvanjem okoliša odnosno konceptom održivog razvoja. Kao polazište istraživanja uzeta je činjenica kako je iznimno malen broj žena upraviteljica OPG-a te se pokušalo doći do odgovora zašto je to tako. Kao najveći problem ističe se okolina koja je u ruralnim krajevima Zadarske županije izrazito patrijarhalna pa su se iz tog razloga sugovornice susretale s mnogo negativnih reakcija prilikom pokretanja vlastitoga

gospodarstva. Ono što se kroz odgovore provlačilo cijelo vrijeme je mišljenje okoline o utjecaju koji će pokretanje vlastitog posla od strane žene imati na njenog supruga, odnosno sramota jer joj je uopće dopušteno takvo nešto. Također, sugovornice su se više puta susrele s predrasudama kako je žena nesposobna pokrenuti vlastiti posao te da je takvo nešto od samoga početka osuđeno na propast. Iako se upraviteljice OPG-a bore protiv takvih predrasuda i trude se napredovati pohađajući razne tečajeve koji bi im pomogli u poslu i omogućili promociju vlastitih proizvoda, često su nedovoljno upućene u ponudu edukacija i ostalih programa za dodatno osposobljavanje koje nude agencije za ruralni razvoj, a kojih je iz godine u godinu sve više i sve su potpunije i korisnije. Kao prednosti posjedovanja vlastitog OPG-a ističe se činjenica da se samostalno odlučuje o opsegu i opterećenosti posla kao i zadovoljstvo koje predstavlja bavljenje onim što pojedinca stvarno zanima. S druge strane, nedostatak, osim lošeg položaja žena te reakcija okoline predstavlja nedovoljna upućenost u programe za dodatno osposobljavanje te sumnjičavost prema raznim poticajima i programima organiziranim i financiranim sredstvima Europske Unije. Povezanost gospodarstva s turizmom uvelike pomaže promociji samog OPG-a na način da su putem osiguravanja smještaja, organiziranih obilazaka gospodarstva ili raznih sajмова i manifestacija turisti upoznati s autohtonim proizvodima te ih vrlo često i preporučite ili se ponovno vrate na OPG. Ipak, i tu se javlja nezadovoljstvo upraviteljica radom nadležnih institucija te smatraju kako institucije nisu dovoljno angažirane niti voljne pomoći malim gospodarstvima. Sve je više ekoloških proizvođača koji se trude uskladiti svoju proizvodnju s očuvanjem okoliša te u konceptu održivog razvoja vide osnovu za osiguravanje resursa koji bi budućim generacijama omogućili napredak u istom ili sličnom poslu. Ovaj rad se može u budućnosti koristiti kao podloga za istraživanja iste ili slične tematike uz određene nadopune poput uzimanja u obzir većeg broja sugovornika. Dobiveni podaci mogu se koristiti kako bi se poradilo na istaknutim nedostacima te kako bi se poboljšao položaj žena na obiteljsko-poljoprivrednim gospodarstvima, ali i u svakodnevnom životu.

8. Prilozi

8.1. Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju

Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju za potrebe završnog rada

Ime sugovornika/ce: _____

Istraživač/ica: _____

1. Pristajem sudjelovati u istraživanju. Obaviješten/a sam o pojedinostima istraživanja i o njima posjedujem odgovarajuće pisane informacije.
2. Ovlašćujem istraživača/icu da koristi podatke dobivene putem intervjua.
3. Potvrđujem da:
 - a) Razumijem da je moje sudjelovanje dobrovoljno i da se mogu povući u bilo koje vrijeme bez navođenja razloga i bez ikakvih posljedica.
 - b) Podaci intervjua bit će korišteni isključivo u svrhu ovog istraživanja.
 - c) Povjerljivost podataka zajamčena mi je prema etičkim pravilima znanstvenog rada.
 - d) Obaviješten/a sam da će intervju biti sniman diktafonom i transkribiran.
 - e) Razumijem da nijedan dio razgovora koji će biti korišten za publikacije neće sadržavati podatke koji bi mogli ukazivati na moj identitet.
 - f) Razumijem da će podaci iz razgovora (transkripti i audio snimke) biti sigurno pohranjeni na primjeren način.

Potpis _____ Potpis: _____

(Sugovornik/ca)

(Istraživač/ica)

Mjesto i datum: _____

8.2. Protokol istraživanja

Protokol za upraviteljice OPG-a

1. Što Vas je navelo na pokretanje vlastitog gospodarstva/obrta?
2. Jeste li ostali u rodnom mjestu ili ste se preselili?
3. Je li to imalo utjecaj na Vaš posao?
4. Koliko je bilo teško pokrenuti posao?
5. Koja je Vaša razina obrazovanja?
6. Imate li dodatne kvalifikacije povezane uz poljoprivredu/turizam?
7. Kako je okolina reagirala na Vašu odluku o pokretanju samostalnog posla?
8. Jeste li upoznati s nekim tko se bavi sličnim poslom?
9. Čime se točno bavite, kakve proizvode/predmete proizvodite?
10. Kako je Vaš OPG povezan s turizmom?
11. Kakvom vrstom turizma se bavite, kakav je profil gostiju koji Vas posjećuje?
12. Koliko se dugo bavite turizmom?
13. Koje su prednosti, a koji nedostaci bavljenja ovim poslom?
14. Radite li sami ili Vam netko pomaže? Ako pomaže, jesu li zaposleni kod Vas?
15. Jeste li upoznati s konceptom održivog razvoja?
16. Koliko ste angažirani oko usklađivanja svoga posla s očuvanjem okoliša?
17. Smatrate li isplativim posao kojim se bavite?
18. Biste li ostalima preporučili ovakav način zarade i koji biste im savjet dali?

Protokol za eksperta

1. Koliko je OPG-ova registrirano u Zadarskoj županiji?
2. Koliki je postotak žena upraviteljica?
3. Što mislite koji su glavni razlozi za tako nizak broj?
4. Postoji li prema Vašem mišljenju povezanost patrijarhalne sredine s upravljanjem gospodarstvima?
5. Koje su prednosti, a koji nedostaci bavljenja ovim poslom?
6. Smatrate li posjedovanje OPG-a isplativim?
7. S kojim se problemima susreću upraviteljice OPG-ova možda?
8. Kolika je upoznatost upravitelja s konceptom održivog razvoja?
9. Organizirate li edukacije na kojima bi se poljoprivrednici mogli dodatno obrazovati?
10. Ukoliko da, koliko su takve edukacije posjećene?

11. Smatrate li da se postupak pokretanja OPG-a može pojednostaviti i kako?
12. Kolika je povezanost OPG-ova s turizmom?
13. Na koje načine je moguće povezati OPG i turističke djelatnosti?
14. Koliko se prilikom uzgoja vodi računa o očuvanju okoliša, može li se na to utjecati?

9. Literatura

Barada, Valerija, Čop, Blanka, Kučer, Mirjana (2011). *Žene u ruralnim područjima Dalmacije. Nevidljivo polje svijeta rada?* Split: Domine.

http://www.cesi.hr/attach/e/europske_mogucnosti_za_zene_web.pdf (30.5.2016)

Čavrak, Vladimir (2003). Održivi razvoj ruralnih područja Hrvatske. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 1 (1):61-77.

Čerović, Slobodan (2009). *Strategijski menadžment u turizmu*. Beograd: ČUGURA print.

Dilić, E. (1989). Sociologijski aspekti ruralnog razvoja (I dio). Biblioteka Sociologija sela, 8. Zagreb: IDIZ.

Galić, B. (2011). Žene i rad u suvremenom društvu- značaj „orodnjenog“ rada. *Sociologija i prostor*, 49 (1): 25-48.

Haralambos, Michael, Holborn, Martin (2002). *Sociologija*. Zagreb: Golden Marketing

<http://www.mps.hr/UserDocsImages/IYFF/Budu%C4%87nost%20hrvatskih%20obiteljskih%20PG-a.pdf> (30.5.2016)

Ilak Peršurić Anita, Žutinić, Đurđica (2011). Ekonomski položaj žena na obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu. *Sociologija i prostor*, 49 (2): 121-135.

Lewis, Jane (1994). Sustavi socijalnog blagostanja i odnosi spolova. *Revija za socijalnu politiku*, 1 (3):291-301.

Milas, Goran (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i ostalim društvenim znanostima*, Zagreb: Slap.

https://www.oecd.org/gov/regional-policy/OECD_regional_typology_Nov2012.pdf

(30.5.2016)

Petrić, Mirko (2015). Bilješke s predavanja: KMI 6 – Intervju; fokusna grupa (neobjavljeni materijal).

http://www.zadra.hr/wpcontent/uploads/2013/05/razvojna_agencija_a4_final_sime.pdf

(30.5.2016.)

Smolčić, Jurdana, Dora (2005). „Načela održivog razvoja turizma“, u: Vujić, Vidoje (ur.) *Održivi razvoj turizma- problemi i perspektive*, Opatija: Fakultet za turistički i hotelski menadžment Opatija, 15-27.

Šikić-Mićanović, Lynette (2001). Some conceptualisations and meanings of domestic labour. *Društvena istraživanja*, 54-55 (4-5): 731-766.

Vojinić, Perica (2006). Women at work in Croatia. *Ekonomska misao i praksa*, 15 (2):259-278.